

DE ONTWIKKELING VAN SOCIAAL INCOMPETENT GEDRAG IN PROVOCATIE-SITUATIES

[THE DEVELOPMENT OF SOCIAL INCOMPETENT BEHAVIOR
IN PROVOCATION-SITUATIONS]

Peter VLERICK

*Vakgroep Personeelsbeleid, Arbeids- en
Organisatiepsychologie
Universiteit Gent*

The completion of a sociometric procedure with 245 children resulted in the selection of 16 aggressive (rejected) and 32 non-aggressive (popular and average) children. Each subject read eight situations in which they were provoked in an ambiguous or non-ambiguous manner by a fellow-pupil with a known aggressive or non-aggressive reputation. In *non-ambiguous situations*, children differ in the way they express their same level of anger. Aggressive children seem to react with impulsive aggressive retaliation. Popular or average children react respectively with either (sub-)assertive or verbal aggressive and awaiting behavior. In *ambiguous situations*, the attributions influence the behavioral responses. The non-aggressive children perceive the ambiguity of the situation and react socially. The aggressive children instead react in an aggressive manner and show a (hostile) intentional attributional bias. Due to this bias, aggressive children perceive ambiguous provocation intentions as non-ambiguous and intentional. The results also demonstrate that the same provocative behavior is attributed to more hostile intentions, triggers off more anger and elicits more aggressive behavior in children when this provocation is committed by a known fellow-pupil with an aggressive than with a non-aggressive reputation. Implications for intervention and further research are given.

Sociale (in)competentie bij kinderen in het algemeen en agressiviteit in het bijzonder vormen al gedurende meerdere decennia belangrijke thema's binnen de sociale en klinische psychologie. Deze interesse is niet verwonderlijk als we weten dat agressief gedrag 5 à 10% van alle interpersoonlijke gedragingen bij jongens uitmaakt (Parke & Slasby, 1983).

Het laatste decennium hebben een aantal onderzoekers zich vanuit een sociaal-cognitieve benadering toegelegd op dit onderzoeksdomein (e.g. Coie & Dodge, 1987; Dodge & Tomlin, 1987; Feldman & Dodge, 1987; Lochman, 1987; Price & Dodge, 1989).

Uit eerder onderzoek van deze auteurs blijkt er één bepaalde categorie van kinderen te bestaan, die we kunnen identificeren via sociometrische procedures, die zich kenmerken door ten eerste een hoge mate van agressiviteit, ten tweede door een aantal cognitieve biases en tekorten en tenslotte door het feit dat ze openlijk verworpen worden door hun leeftijdsgenoten.

genoten (Coie, Dodge & Coppotelli, 1982; Coie & Kupersmidt, 1983; Dodge, 1980). Deze groep van hoog agressief verworpen kinderen mogen we als risico-kinderen bestempelen. Hun gedrag blijkt, uit longitudinaal onderzoek, immers een hoge stabiliteit te vertonen en ze worden het meest aangemeld in de hulpverlening (Coie & Dodge, 1983). Ze hebben dan ook een verhoogd risico voor ontwikkelingsproblemen in de adolescentie en psychiatrische syndromen als volwassenen (Parker & Asher, 1987).

In onderstaande studie bestuderen we deze groep, die we verder benoemen als de agressief verworpen of afgehort de agressieve kinderen, en zullen we vergelijken met sociaal competente(re) leeftijdsgenoten. Hierbij zullen we ons beperken tot één van de meest problematische types van situaties voor lagere schoolkinderen, namelijk provocatie-situaties (Dodge, McClaskey & Feldman, 1985). Observatieve studies tonen immers dat veel agressieve interacties bij kinderen gebeuren in dit type van situatie (Dodge, 1983).

Attributionele bias van agressieve kinderen

Onderzoek heeft in het verleden herhaaldelijk aangetoond dat attributionele verschillen tussen kinderen in directe relatie staan met verschillen in de mate van agressief reageren op een provocatie (e.g. Dodge, 1980; Dodge & Frame, 1982; Dodge & Newman, 1981; Dodge & Sornberg, 1987). Zo gaf Dodge (1980) aan jongens, tussen 7 en 12 jaar, met een agressieve en een niet-agressieve reputatie (geselecteerd op basis van nominaties van klasgenoten en beoordelingen van leerkrachten) korte hypothetische provocatie-situaties, die eenvoudig en gemakkelijk begripbaar waren. De proefpersonen moesten een interpretatie maken over de intentie van de provocateur en vertellen hoe ze zouden reageren. Hieruit bleek dat indien de provocatie-stimuli duidelijk vijandig (niet-ambigu) waren, de agressieve en de niet-agressieve proefpersonen gelijk reageerden, namelijk met vijandige attributies en weerwraak. Wanneer de provocatie-stimuli welwillend (niet-ambigu) waren, reageerden zowel de agressieve als de niet-agressieve proefpersonen met welwillende attributies en namen geen weerwraak. Enkel indien de stimuli ambigu waren, werden er duidelijke verschillen tussen agressieve en niet-agressieve proefpersonen vastgesteld. De agressieve kinderen zagen deze stimuli als vijandig en namen agressief weerwraak, terwijl de niet-agressieve proefpersonen dezelfde stimuli als toevallig of niet-intentioneel aanzagen en niet met agressie reageerden. De agressieve proefpersonen veronderstelden vijan-

digheid bij de provocateur ondanks het feit dat ze hierover geen informatie hadden. Dit noemt Dodge (1980) de vijandige attributionele bias. Met deze term bedoelt hij dat agressieve kinderen, onder bepaalde condities van ambiguïteit, een tendens vertonen om verder dan de gepresenteerde of in de situatie aanwezige informatie te gaan. Ze interpreteren immers een ambigue intentie als vijandig intentioneel. Deze vijandige attributie lokt onmiddellijk hun agressieve weerwraak uit en rechtvaardigt deze, volgens hen, tegelijkertijd. Deze vijandige attributionele bias differentieert hen ten aanzien van niet-agressieve kinderen die de ambiguïteit van de situatie wel doorzien (Dodge, 1980). Deze vijandige attributionele bias werd ook vastgesteld bij agressief verworpen 8- à 10-jarige meisjes (Aydin & Markova, 1979), psychiatrische en hyperkinetische kinderen (Millich & Dodge, 1984) en adolescentie delinquente jongens in residentiële behandeling (Nasby, Hayden & Depaulo 1979).

De waarschijnlijkheid van het optreden van de vijandige attributionele bias is enerzijds recht evenredig met de mate van ambiguïteit van de intentie van de provocateur (Dodge, 1985) en anderzijds onafhankelijk van het al dan niet kennen van de kinderen waarmee het agressief kind interageert (Dodge & Richard, 1985). Dit laatste wordt door de auteurs verklaard doordat verworpen agressieve kinderen nieuwe situaties binnentreden met een attributionele bias en van ongekende kinderen agressie verwachten. Ze hebben een soort van veralgemeend, vijandig schema over hun leeftijdsgenoten. Agressieve kinderen vinden zelfs dat andere kinderen meer vijandig zijn dan zichzelf (Lochman, 1987).

Samenvattend kunnen we stellen dat de attributionele bias een belangrijke rol speelt in het gedrag van kinderen met een agressieve reputatie. Zo lokt het foutief, of beter, het vijandig intentioneel interpreteren van een ambigue provocatie agressief gedrag uit jegens de provocateur.

Attributionele en gedragsbias van leeftijdsgenoten

Sociale competentie kunnen we definiëren als de mate waarin de leeftijdsgenoten, een kind als succesvol aanzien in het oplossen van een of meerdere problemen of het reageren in een of meerdere situaties. Uit eerder onderzoek blijkt dat de leeftijdsgenoten van agressieve kinderen in dit beoordelingsproces eveneens een attributionele bias vertonen (Dodge, 1986; Price & Dodge, 1989). Hiermee wordt bedoeld dat kinderen voor eenzelfde provocatie-gedrag meer vijandige intentionele attributies toeschrijven aan een kind met een agressieve dan aan een kind met een niet-

agressieve reputatie. Deze attributionele bias is het gevolg van het feit dat men zich bij het maken van interpretaties over andermans gedrag, naast door de informatie die in situatie zelf aanwezig is, ook laat beïnvloeden door diens reputatie. Zo manipuleerde Dodge (1980) de status van de provocateur als zijnde een gekende agressieve of niet-agressieve medeleerling. Uit deze studie bleek dat in ambigue situaties agressieve statuskinderen vijf maal meer vijandige intenties werden toegeschreven dan niet-agressieve. Methodologisch van belang is dat de reële namen (waarvan de proefleider uit een sociometrisch vooronderzoek het gedrag en de reputatie kende) van de provocateurs gebruikt werden in de verhalen en dat door de proefleider niets gesuggereerd werd over de reputatie van deze medeleerlingen. Dit punt is belangrijk omdat het toont dat de bias ten opzichte van agressieve kinderen niet noodzakelijk gemedieerd is door de bewuste invocatie van een categorie (zoals al dan niet agressief), maar eerder door de naam van het kind en de reputatie die het subject zelf aan hem/haar toekent.

De verwachtingen over en de reputatie van een bepaald kind zijn ontwikkeld op basis van multiple en directe interacties met dat kind en op basis van informatie van anderen (e.g. kinderen, leerkrachten). Eénmaal een representatie over een kind gevormd en opgeslagen is in het geheugen, zal men in toekomstige oordeel-situaties geneigd zijn om deze representatie te gebruiken (Wyer & Srull, 1986). Indien nu bijvoorbeeld een kind met een agressieve reputatie handelt op een manier die consistent is met het perceptuele schema dat een leeftijdsgenoot heeft over dat kind, dan zal het waargenomen gedrag dit schema en de ermee geassocieerde, negatieve reputatie en verwachtingen bekrachtigen en zal men het gedrag attribueren aan een stabiele oorzaak. Deze attributies staan aan de top van de *bin* die deze leeftijdsgenoot gebruikt ten opzichte van dit agressief kind en zijn dan ook het meest toegankelijk (Wyer & Srull, 1986). Indien een agressief gereputeerd kind een gedrag vertoont dat inconsistent is met het perceptuele schema kan men, als gevolg van een confirmerende bias, het gestelde gedrag attribueren aan een onstabiele oorzaak, waardoor men het niet meer in de toekomst zal verwachten of kan men zijn aandacht selectief richten op andere stimuli (Price & Dodge, 1989).

Uit verschillende studies blijkt dat de gedragingen van de leeftijdsgenoten van agressieve kinderen eveneens biased zijn. Hiermee bedoelen we dat ze op eenzelfde provocatie-gedrag duidelijk agressiever reageren wanneer dit gebeurde door een kind met een agressieve dan door een kind met een niet-agressieve reputatie. Dit gebeurt direct als een functie van het

meer toeschrijven van vijandige intenties aan agressieve dan aan niet-agressieve kinderen (Dodge, 1980; Dodge & Richard, 1985).

Samenvattend zien we dat het provocatie-gedrag van kinderen door de leeftijdsgenoten op zo'n manier geïnterpreteerd wordt, dat men tracht de kennisstructuur of het perceptuele schema dat men heeft over de provocateur te confirmeren. Men baseert zich dan ook slechts gedeeltelijk op de, in de situatie aanwezige, reële stimuli. Zo lokt de attributionele bias ten opzichte van kinderen met een agressieve reputatie bij hun leeftijdsgenoten asociaal, verwerpend gedrag uit jegens deze kinderen.

Invloed van de emoties op de sociale informatieverwerking

Tot nu toe hebben we een groep van sociaal-cognitieve auteurs geciteerd die de verschillen in de mate van agressief gedrag bij kinderen verklaren door attributionele verschillen. Opvallend is echter het geringe belang dat door deze auteurs wordt gehecht aan de invloed van emoties op het gedrag. Emoties worden enkel vermeld als een hypothetische verklaring voor het tot stand komen van biased attributies in ambigue provocatie-situaties. Emoties kunnen immers beschouwd worden als geconditioneerde, affectieve reacties op het negatieve resultaat van een provocatie. Deze reacties kunnen het attributief proces in negatieve zin beïnvloeden en leiden tot een biased attributie. Deze reacties verklaren echter niet het gedrag (Dodge, 1985). Anders geformuleerd, de belangrijkste factor in het bepalen of een kind zich al dan niet agressief zal gedragen in een provocatie-situatie is, volgens deze auteurs, noch de provocatie-stimulus zelf, noch de uitgelokte emotie maar wel de interpretatie van deze stimulus. Deze relatie tussen attributie en gedrag wordt niet gemedieerd door de ervaren emotie. Hierbij is het belangrijk om op te merken dat deze auteurs emoties als variabelen nooit hebben opgenomen in hun onderzoeksopzetten.

Deze geringe belangstelling voor de invloed van emoties staat in tegenstelling tot een aantal auteurs die de invloed van emoties op het gedrag wel sterk benadrukken en onderzocht hebben (Averill, 1982; Weiner, 1986). Zij wijzen erop dat attributies niet zozeer beïnvloed worden door de ervaren emoties, maar wel omgekeerd dat attributies vaak aan de basis liggen van de ervaren emoties. Meer specifiek stellen deze auteurs dat de mate van agressief gedrag in een provocatie-situatie niet zozeer een functie zou zijn van de gemaakte attributies maar wel van de ervaren woede. Woede wordt hierbij beschouwd als een emotionele reactie die uitgelokt wordt door een sterke morele schuldattributie ten opzichte van de provoca-

teur. Doch, stellen deze auteurs, woede leidt niet noodzakelijk tot agressie en agressie kan zonder woede. Belangrijk is echter dat de studies van Averill (1982) en Weiner (1986) gebeurden met volwassen populaties waardoor de generaliseerbaarheid van hun inzichten naar kinderen toe onzeker is.

Ondanks het feit dat woede algemeen als een belangrijke emotie bij kinderen wordt aanzien blijkt, uit onze analyse van het empirisch onderzoek over het gedrag van agressieve kinderen, dat het niet systematisch bestudeerd wordt. Ten eerste, vinden wij geen studies die potentiële verschillen in ervaren mate van woede bij kinderen met verschillende reputaties bestuderen. Ten tweede is ons geen onderzoek bekend naar de invloed van de reputatie van de provocateur en/of de ambiguïteit van een provocatie-situatie op de ervaren mate van woede bij kinderen. Tenslotte blijkt dat er geen onderzoek tot nu toe gebeurd is naar de relaties tussen gemaakte attributies, ervaren woede en gedrag in provocatie-situaties bij kinderen. Deze lacunes vormden de basis van het onderstaande onderzoek. Onze concrete onderzoeksvragen waren:

1. Verschillen kinderen met een agressieve en niet-agressieve reputatie op het vlak van hun gemaakte attributies, ervaren woede en gedrag in provocatie-situaties?
2. Welk is de invloed van de reputatie van de provocateur op de gemaakte attributies, ervaren woede en het gedrag van kinderen in provocatie-situaties?
3. Welk is de invloed van de ambiguïteit van een provocatie-situatie op de gemaakte attributies, ervaren woede en het gedrag van kinderen?
4. Welke zijn de relaties tussen de gemaakte attributies en ervaren woede met betrekking tot de mate van agressief gedrag in provocatie-situaties bij kinderen?

METHODE

Subjecten

De proefpersonen, alle afkomstig uit twee Oost-Vlaamse scholen, werden geselecteerd uit 245 jongens, uit het vijfde en zesde leerjaar, gespreid over 12 klassen. De selectie gebeurde op basis van een klassikale sociometrische procedure en beoordelingen van de leerkracht.

In de klassikale sociometrische procedure maakte elke leerling schriftelijke nominaties van klasgenoten op vier vragen. Deze vragen zijn: (a) "Met welke drie jongens uit je klas speel je het liefst samen?", (b) "Met welke drie jongens speel je het minst graag samen?", (c) "Welke twee jongens uit je klas beantwoorden volgens jou aan de volgende zin: Dit is een jongen die vaak de groep verstoort, die vaak begint te vechten en die vaak andere jongens slaat?", en (d) "Welke twee jongens uit je klas beantwoorden volgens jou aan de volgende zin: Dit is een jongen die veel vrienden heeft, die vaak dingen deelt met anderen en die door velen als leider wordt gekozen. Het is plezierig om met hem samen te spelen?".

De leerkracht beoordeelde elk van zijn/haar leerlingen op drie negen puntenschalen. De schaalinstructies zijn: (a) "In welke mate vind je dat deze leerling goed functioneert binnen de groep, dat hij goede sociale relaties heeft met zijn klasgenoten?" (schaalextremen: *zeer slecht* versus *zeer goed*), (b) "In welke mate vind je dat deze leerling vechtpartijen initieert of uitlokt op school?" (schaalextremen: *zeer veel* versus *nooit*), en (c) "In welke mate is deze leerling betrokken in vechtpartijen of agressie op school, onafhankelijk of hij deze al of niet zelf uitlokt?" (schaalextremen: *zeer veel* versus *nooit*).

De resultaten van deze gehele selectieprocedure werden verwerkt volgens de door Coie et al. (1982) en Dodge (1983) beschreven methodes en lieten ons toe om drie soorten statuskinderen te selecteren. Ten eerste, populaire kinderen, gekenmerkt door een zeer hoge sociale preferentie binnen de klas en de afwezigheid van agressief gedrag; ten tweede, agressief verworpenen, gekenmerkt door een zeer lage sociale preferentie en herhaaldelijk agressief gedrag en tenslotte, doorsnee kinderen, die gekenmerkt worden door een middelmatige sociale preferentie.

Uiteindelijk selecteerden we 48 proefpersonen (vier per klas), namelijk 16 verworpen agressieve en 32 niet-agressieve jongens, waarvan 16 populaire en 16 doorsnee kinderen, tussen 10 en 12 jaar oud. Deze gehele selectieprocedure en het eigenlijke onderzoek grepen bijna op het einde van het schooljaar (maanden april en mei) plaats.

Materiaal

Iedere proefpersoon kreeg acht hypothetische scenario's of verhaaltjes aangeboden, waarin hij werd geprovoceerd met een voor hem negatief resultaat. Zowel de intentie duidelijkheid (ambigu versus niet-ambigu), als de status van de provocateur (agressieve versus niet-agressieve reputatie)

werden hierbij systematisch gevarieerd. In feite waren er twee ambigue en twee niet-ambigue situaties. Maar elke situatie werd tweemaal op gelijkaardige wijze na elkaar gebruikt, éénmaal met een agressieve en éénmaal met een niet-agressieve gereputeerde provocateur.

In de *ambigue provocatie-situaties* was er duidelijk onvoldoende informatie aanwezig om een oordeel te maken over de intentie van de provocateur. Men kon met andere woorden niet bepalen of de provocateur al of niet opzettelijk, intentioneel gehandeld had. De twee gebruikte ambigue provocatie-situaties werden ontleend aan Dodge (1980) en zijn:

- "Stel je voor dat je aan één van de tafels in de eetzaal 's middags zit te eten. Op zeker moment komt X naar de tafel waar jij zit toe. Jij ziet dat hij een kannetje melk in zijn rechterhand heeft. Opeens is gans je rug nat van de melk."
- "Tijdens de speeltijd ben je met een aantal jongens aan het spelen met de bal. Op zeker moment heeft X de bal in zijn handen en hij werpt hem weg. De bal raakt je in de rug en het doet pijn."

In de *niet-ambigue provocatie-situaties* was er duidelijk voldoende informatie aanwezig om te beslissen dat de provocateur opzettelijk, intentioneel gehandeld had. De twee gebruikte niet-ambigue provocatie-situaties werden door ons, na een vooronderzoek, zelf ontwikkeld en zijn:

- "De school is net gedaan en je gaat te voet alleen naar huis. X, die ook altijd te voet naar huis gaat, stapt sneller dan jij en hij haalt je in. Op het moment dat hij je inhaalt, schopt hij met zijn rechtervoet tegen jouw linkervoet, waardoor jij valt en je pijn doet. Hij blijft nog eventjes kijken en lacht."
- "Je bent in je klas bezig met een moeilijke tekening. Je gebuur X, die naast je zit, kijkt naar jouw werk en jij ziet dat hij zijn potlood neemt. X trekt ermee een lijn dwars door jouw tekening."

De X in elk van de situaties staat voor de reële naam van de klasgenoot die de proefpersoon provoceert. Belangrijk hierbij is dat elke proefpersoon andere provocateursnamen kreeg aangeboden. Deze namen werden geselecteerd op basis van de reeds beschreven selectieprocedure van de subjecten. Als agressieve provocateur werd die klasgenoot gekozen die het subject zelf had genomineerd op de agressieve gedragsbeschrijving, die een verworpen status had in de klas en die door de leerkracht onder de medianen van zijn/haar beoordelingen van de klas op elk van de drie schalen gesitueerd werd. Als niet-agressieve provocateur werd die klasgenoot gekozen die het subject zelf had genomineerd op de sociale gedragsbeschrijving, die geen verworpen status had en die door de leerkracht boven

de medianen van zijn/haar beoordelingen van de klas op elk van de drie schalen geplaatst werd.

Procedure

De leerkracht van elke klas kreeg van de proefleider schriftelijk de namen van vier, zogezegd ad random gekozen, kinderen. Deze werden door de leerkracht, één na één, naar het onderzoekslokaal verwezen. Bij het binnenkomen vertelde de proefleider aan de proefpersoon dat hij willekeurig gekozen werd uit de klas en werd, op gestandaardiseerde wijze, gevraagd of hij wou meewerken aan een onderzoek van de universiteit. Er werd sterk benadrukt dat alles wat hij zou vertellen vertrouwelijk was. De proefpersoon kreeg vervolgens een bundeltje aangeboden met de provocatie-situaties en antwoordformulieren. Aangezien we vier situaties en vier kinderen per klas hadden, konden we per subject de situaties in een andere volgorde aanbieden. Elk van de verschillende situaties werd door de proefleider gestandaardiseerd voorgelezen. Deze kon de proefpersoon meelesen in zijn bundeltje. Per situatie werd steeds dezelfde cyclus van drie afhankelijke variabelen (attributie, woede en gedrag) bevraagd.

Afhankelijke variabelen

Voor elk van de acht situaties werd per afhankelijke variabele een vijf puntenschaal gebruikt dewelke telkens een score gaf op interval niveau tussen nul en vier. De gebruikte instructies en schalen zijn het resultaat van een vooronderzoek.

Attributie: mate van intentionaliteit. De antwoorden op de eerste afhankelijke variabele werden op dubbele wijze verkregen. Eerst stelde de proefleider een open vraag in hoe-termen (e.g. "Hoe komt het dat jouw rug nat is? Hoe is dat gebeurd?"). Vervolgens werd gevraagd om het blad, waar de situatie op gedrukt was, om te draaien en dan zijn zopas gegeven antwoord zelf te beoordelen op een vijf puntenschaal (schaalextremen: *echt niet* versus *echt vrijwillig, opzettelijk, expres*). In tegenstelling tot Dodge (1980) hebben we de subjecten niet gedwongen tot het maken van een al of niet intentionele attributie. Zo wijst het aankruisen van het middelste schaalpunt op het doorzien van de ambiguïteit van een situatie. Hoe hoger de score, hoe meer vijandige intentionaliteit men toeschrijft.

Emotie: mate van woede. Het subject werd gevraagd om zijn ervaren mate van woede te situeren op een vijf puntenschaal (schaalexremen: *Ik zou helemaal niet kwaad zijn op X* versus *Ik zou zeer kwaad zijn op X*). Hoe hoger de score, hoe meer woede men ervaart.

Gedrag: mate van sociabiliteit-agressiviteit. De onderzoeker stelde een open vraag naar hoe het subject zou reageren, mocht hij in die situatie verkeren. Het antwoord werd telkens genoteerd door de proefleider. De kwantificering van deze variabele verliep in twee fasen.

In een eerste fase kregen, na inventarisatie van de antwoorden van alle subjecten op alle situaties, de proefleider en twee andere onderzoekers een lijst van alle gedragsresponsen voorgelegd met de vraag om elke respons te beoordelen op een uit het vooronderzoek ontwikkelde vijf puntenschaal (schaalpunten in volgorde: *assertief*; *sub-assertief*; *niets doen*; *verbaal agressief* en *fysisch agressief*). Hoe hoger de score, hoe agressiever het gedrag. Hierbij wordt *assertief gedrag* gedefinieerd als alle responsen op de provocatie waarbij het subject opkomt voor zijn rechten zonder daarbij de relatie die hij heeft met de provocateur te verstoren (e.g. uitleg vragen en/of positief de provocateur benaderen). Sub-assertief gedrag daarentegen zijn alle actieve, niet agressieve responsen die geheel of gedeeltelijk leiden tot een verstoring van de relatie tussen het subject en de provocateur (e.g. het gebeuren melden aan de leerkracht). De beoordelaars werkten hierbij totaal onafhankelijk van elkaar en waren blind met betrekking tot zowel de status van het subject en de provocateur, als de mate van ambiguïteit van de situatie. De betrouwbaarheid van deze beoordelingen was goed (alfa van Cronbach was .87).

De uiteindelijke score (tussen nul en vier) van elke gedragsrespons was het resultaat van een tweede fase waarin de drie beoordelaars door middel van discussie, elke respons herbeoordeelden op dezelfde vijf puntenschaal. Voor elke respons werd een consensus bereikt.

Verwerking

Aangezien per combinatie van experimentele condities (intentie duidelijkheid en status van de provocateur) twee situaties gebruikt werden en omdat de resultaten van beide metingen sterk correleerden (correlatie was .82), werd geopteerd om deze te sommeren, zodat elke proefpersoon een score had tussen nul en acht per combinatie van experimentele condities op elke afhankelijke variabele. Per experimentele conditie werden vier situa-

ties gebruikt zodat elke proefpersoon per conditie en op elke afhankelijke variabele eveneens een somscore tussen 0 en 16 verkreeg.

Gegeven het drie factorieel blokdesign, waarin elke proefpersoon onderworpen werd aan alle combinaties van niveaus van de verschillende experimentele variabelen enerzijds en de proefpersonen genest waren onder de subjectvariabele (status van de proefpersoon) anderzijds, gebruikten we variantie-analyse voor repeated measures. We deden ook beroep op Pearson en partiële correlaties.

RESULTATEN

De resultaten worden in twee delen besproken. Enerzijds beschrijven we de *experimentele resultaten*. Deze werden bekomen via variantie-analyse en geven ons een beeld over de (interactie) effecten van de subjectvariabele (status van de proefpersoon) en de twee experimentele variabelen (intentie duidelijkheid en status van de provocateur) op elk van de drie gemeten afhankelijke variabelen. Anderzijds geven we de *ex post facto resultaten*. Deze werden bekomen via correlationele analyses en geven ons een beeld van de relaties tussen de afhankelijke variabelen onderling.

Experimentele resultaten

In Tabel 1 vindt U een overzicht van de gemiddelden. We bespreken de resultaten per afhankelijke variabele.

Attributie: mate van intentionaliteit. Zoals verwacht stellen we drie significante hoofdeffecten vast, namelijk (a) agressieve proefpersonen attribueren meer vijandige attributies dan niet-agressieve proefpersonen ($F(2,45) = 15.49; p < .001$), (b) in niet-ambigue situaties worden veel meer vijandige attributies gemaakt dan in ambigue situaties ($F(1,45) = 202.06; p < .001$), en (c) agressief gereputeerde provocateurs krijgen meer vijandige attributies toegeschreven dan niet-agressieve provocateurs ($F(1,45) = 48.59; p < .001$).

Naast de hoofdeffecten stellen we ook twee significante interactie-effecten vast. Ten eerste blijkt er een sterke interactie te bestaan tussen de status van de proefpersoon en de ambiguïteitsmanipulatie ($F(2,45) = 24.23; p < .001$). Verdere analyse van de gemiddelden leert ons dat niet-agressieve kinderen in ambigue situaties vooral niet-intentionele attributies maken. Agressieve kinderen echter maken in deze ambigue situaties vooral inten-

Tabel 1. Gemiddelde Beoordeling van Attributies, Woede en Gedrag

Status subject	Intentie duidelijkheid	Status provocateur	A	W	G
Populair	Ambigu	Agressief	2.31	2.56	2.38
		Niet-agressief	1.38	1.63	2.13
	Niet-ambigu	Agressief	6.88	4.31	4.44
		Niet-agressief	6.13	3.19	2.94
	Ambigu	Agressief	3.69	3.31	4.63
		Niet-agressief	1.44	2.00	3.44
Doorsnee	Niet-ambigu	Agressief	6.75	5.69	5.94
		Niet-agressief	5.19	3.50	4.88
	Ambigu	Agressief	6.88	6.19	6.31
		Niet-agressief	4.06	3.25	4.94
	Niet-ambigu	Agressief	7.31	5.19	6.63
		Niet-agressief	5.75	4.50	5.31
Agressief	Ambigu	Agressief	6.88	6.19	6.31
		Niet-agressief	4.06	3.25	4.94
	Niet-ambigu	Agressief	7.31	5.19	6.63
		Niet-agressief	5.75	4.50	5.31
	Ambigu	Agressief	6.88	6.19	6.31
		Niet-agressief	4.06	3.25	4.94

Nota. $N = 48$. De scores variëren van nul tot acht. A = attributie; W = woede; G = gedrag.

tionele attributies. Vandaar dat we, analoog aan Dodge (1980), kunnen stellen dat agressieve kinderen een intentionele attributionele bias hebben in ambigue situaties. In niet-ambigue situaties zijn er daarentegen geen verschillen tussen agressieve en niet-agressieve kinderen. Allen maken Ten tweede, stellen we een significant interactie-effect vast tussen de ambiguïteitsmanipulatie en de status van de provocateur ($F(1,45) = 7.09$; $p < .05$). In niet-ambigue situaties is er een tendens naar het evenveel toeschrijven van intentionele attributies aan agressieve als aan niet-agressieve provocateurs. In ambigue situaties daarentegen laat men zich gemakkelijker beïnvloeden door de reputatie van de provocateur en worden dan

ook meer intentionele attributies toegeschreven aan een agressieve dan aan een niet-agressieve provocateur. Wanneer we verhoudingsgewijs de kwaliteit van de attributies gaan vergelijken in ambigue situaties dan blijkt dat agressieve provocateurs, overeenkomstig de resultaten van Dodge (1980), vier en een half keer meer vijandige intenties worden toegeschreven door alle kinderen dan niet-agressieve provocateurs, ondanks een zelfde provocatie-gedrag.

Emotie: mate van woede. Net zoals bij de eerste afhankelijke variabele stellen we vast dat de drie hoofdeffecten, zoals verwacht, duidelijk significant zijn. Namelijk (a) agressieve kinderen ervaren het meest en populaire kinderen het minst woede na een provocatie (doorsnee kinderen situeren zich tussen beide groepen) ($F(2,45) = 8.82; p < .001$), (b) in niet-ambigue situaties is men meer woedend dan in ambigue situaties ($F(1,45) = 67.76; p < .001$), en (c) een provocatie door een kind met een agressieve reputatie lokt meer woede uit dan indien dezelfde provocatie gepleegd wordt door een niet-agressieve provocateur ($F(1,45) = 55.27; p < .001$).

Er blijkt één significante interactie te bestaan, namelijk tussen de intentie duidelijkheid en de status van de proefpersoon ($F(2,45) = 5.45; p < .01$). Uit de analyse van de gemiddelden zien we dat agressieve kinderen in ambigue en niet-ambigue situaties evenveel woede ervaren. Niet-agressieve kinderen daarentegen ervaren meer woede in niet-ambigue dan in ambigue situaties. Opvallend hierbij is dat de duidelijke verschillen in ervaren woede in ambigue situaties als het ware verdwijnen in niet-ambigue situaties. Doorsnee kinderen en in iets mindere mate populaire kinderen ervaren ongeveer evenveel woede na een niet-ambigue provocatie als agressieve kinderen.

Gedrag: mate van sociabiliteit-agressiviteit. Analooq aan de resultaten van de eerste twee afhankelijke variabelen stellen we vast dat de drie hoofdeffecten, zoals verwacht, duidelijk significant zijn.

In eerste instantie zien we dat agressieve kinderen het meest en populaire kinderen het minst agressief zijn en dit zowel in ambigue als in niet-ambigue situaties ($F(2,45) = 16.28; p < .001$). Dit blijkt ook uit Tabel 2 waarin we een kwalitatieve analyse van de gedragsresponsen van de drie subjectgroepen geven.

In deze tabel valt onmiddellijk het hoge percentage (42%) van fysisch agressief gedrag op van de agressief verworpen kinderen. Eveneens blijkt dat doorsnee en agressieve kinderen ongeveer evenveel (respectievelijk

Tabel 2. Kwalitatieve Analyse van het Gedrag

	Populaire kinderen	Agressief verworpen kinderen	Doorsnee kinderen
Fysisch agressief	11 %	42 %	18 %
Verbaal agressief	14 %	32 %	29 %
Niets doen	18 %	8 %	22 %
Sub-assertief	31 %	15 %	23 %
Assertief	26 %	3 %	8 %

Nota. $N = 48$

29% en 32%) verbaal agressief zijn. Doorsnee kinderen zijn echter veel minder fysisch agressief (18%) en lijken alle gedragingen te vertonen behalve assertieve, wat ze slechts in 8% van de situaties gebruiken. Dit lage cijfer is terug vergelijkbaar met de 3% assertiviteit van de agressieve kinderen. Populaire kinderen daarentegen zijn verbaal noch fysisch agressief. Zij reageren op een provocatie vooral met sub-assertief (31%) en assertief gedrag (26%).

Ten tweede blijkt dat men in niet-ambigue situaties meer agressief is dan in ambigue situaties ($F(1,45) = 12.97; p < .001$).

Tenslotte stellen we vast dat men meer agressief is ten opzichte van een agressief dan ten opzichte van een niet-agressief gereputeerde provocateur ($F(1,45) = 32.19; p < .001$). Dit laatste resultaat werd ook door Dodge (1980) bekomen in zijn reeds eerder geciteerde studie.

Net zoals bij beide vorige afhankelijke variabelen stellen we een interactie-effect vast tussen de status van de proefpersoon en het al of niet ambigu zijn van de situatie, doch nu is de significantie marginaal ($F(2,45) = 2.65; p < .09$). Uit de analyse van de gemiddelden leren we dat agressieve kinderen in ambigue en niet-ambigue situaties een tendens hebben om gelijkaardig te reageren. Niet-agressieve kinderen reageren daarentegen in niet-ambigue situaties meer agressief dan in ambigue situaties, maar nog steeds minder dan de agressieve kinderen. Er worden geen andere interactie-effecten vastgesteld.

Ex post facto resultaten

Onze aandacht zullen we nu expliciet richten op de relaties tussen de verschillende afhankelijke variabelen onderling, namelijk attributie (A),

woede (W) en gedrag (G). Bij de bespreking van de resultaten zullen we achtereenvolgens een hoofd-analyse en een analyse in ambigue en niet-ambigue situaties beschrijven.

Hoofd-analyse. Iedere proefpersoon kreeg per afhankelijke variabele een score tussen 0 en 32 die bestond uit de som van de scores op alle acht situaties. Uit deze analyse, die dus geen differentiatie maakt tussen het al of niet ambigu zijn van de situatie of de status van de provocateur, blijkt duidelijk de (schijnbare) tegenstelling, zoals in onze probleemstelling eerder beschreven, met betrekking tot de invloed van de emoties op de informatieverwerking van kinderen.

Zowel attributies ($r_{AG} = .50; p < .001$) als woede ($r_{WG} = .50; p < .001$) lijken immers even sterk te correleren met het gedrag. De partiële correlaties doen beide verbanden slechts gedeeltelijk vervallen na uitzuivering voor respectievelijk woede en attributie ($r_{AG.W}$ en $r_{WG.A} = .26; p < .05$). Het is met andere woorden onduidelijk of het nu de ervaren mate van woede of de gemaakte attributie of (geen van) beide variabelen zijn die het gedrag bepalen.

Uit verdere analyses blijkt dat het differentiëren tussen het ambigu versus niet-ambigu zijn van de provocatie-situatie ons in staat stelt om dit probleem (gedeeltelijk) op te lossen. We hebben immers aanwijzingen gevonden dat in beide soorten situaties een verschillende causale structuur bestaat tussen de afhankelijke variabelen onderling en dit ongeacht de status van de provocateur (cf. Tabel 3).

Tabel 3. Ruwe en Partiële Correlaties Tussen Attributies, Woede en Gedrag

	Ambigue provocatiesituaties		Niet-ambigue provocatiesituaties	
	Agressieve provocatiesituatie	Niet-agressieve provocatiesituatie	Agressieve provocatiesituatie	Niet-agressieve provocatiesituatie
r_{AW}	.74***	.64***	.50***	.52***
r_{AG}	.61***	.45***	.19	.10
r_{WG}	.54***	.39**	.42**	.34*
$r_{AG.W}$	.38**	.29*	-.03	-.09
$r_{WG.A}$	.16	.15	.38**	.33*

Nota. $N = 48$. A = attributie; W = woede; G = gedrag.

* $p < .05$. ** $p < .01$. *** $p < .001$.

Ambigue provocatie-situaties. Uit de analyses, die alleen betrekking hebben op ambigue provocatie-situaties en die niet differentiëren tussen de reputatie van de provocateur, blijkt dat terug attributies ($r_{AG} = .66; p < .001$) en woede ($r_{WG} = .56; p < .001$) significant correleren met het gedrag. Aangezien we vaststellen dat de partiële correlatie tussen woede en gedrag niet significant wordt ($r_{WG.A} = .15$) en deze tussen attributie en gedrag wel significant blijft ($r_{AG.W} = .44; p < .001$), na uitzuivering voor respectievelijk attributie en woede, kunnen we besluiten dat de relatie tussen woede en gedrag gemedieerd wordt door de gemaakte attributies en niet omgekeerd.

Met andere woorden, in ambigue situaties zijn het de gemaakte attributies en niet zozeer de ervaren woede die het gedrag beïnvloeden en dit ongeacht de status van de provocateur (cf. Tabel 3). Dit resultaat bevestigt het reeds eerder geciteerd onderzoek van Dodge (1980). De intentionele attributies van de agressieve kinderen bepalen en voorspellen dus hun gedrag, namelijk verbale en fysieke agressie. De niet-intentionele attributies van de populaire en doorsnee kinderen bepalen hun (sub-)assertief en afwachtend gedrag.

Een alternatieve interpretatie van het vastgestelde relationele verband tussen attributie en gedrag in ambigue situaties zou kunnen zijn dat attributies niet gemaakt werden vóór maar wel na de gedragsrespons, als een soort post hoc rechtvaardiging. Twee redenen maken deze interpretatie echter onwaarschijnlijk. Ten eerste, stellen we vast dat doorsnee en populaire kinderen in ambigue provocatie-situaties noch verbaal, noch fysiek agressief reageren waardoor er, volgens ons, bij hen geen acute nood kan zijn aan post hoc rechtvaardiging van hun gedrag. Ten tweede, mochten kinderen ad hoc rechtvaardigingen van hun gedrag maken, dan zou dit eveneens in niet ambigue provocatie-situaties gebeuren. Daar stellen we echter noch voor de gehele steekproef, noch voor elk van de drie subjectgroepen apart enig significant (in)direct verband vast tussen attributie en gedrag.

Als we nu pogen de intentionele bias en de ambiguïteitsperceptie van respectievelijk de agressieve en de niet-agressieve kinderen te verklaren, dan zien we dat de gemaakte attributies sterk correleren met de ervaren mate van woede ($r_{AW} = .73; p < .001$) en dit ongeacht de status van de provocateur (cf. Tabel 3). Deze correlatie kan een wederzijdse beïnvloeding tussen beide concepten representeren. Dit zou betekenen dat de door kinderen ervaren woede in ambigue provocatie-situaties de vorming van attributies beïnvloedt enerzijds, en dat de (verdere) ontwikkeling van deze emotie bevorderd wordt door de gemaakte attributies anderzijds.

Niet-ambigue provocatie-situaties. Uit de analyses, die alleen betrekking hebben op niet-ambigue provocatie-situaties en die niet differentiëren tussen de reputatie van de provocateur, blijkt in tegenstelling tot Dodge (1980), dat het gedrag in niet-ambigue provocatie-situaties niet door de gemaakte attributies wordt verklaard ($r_{AG} = .08$). Wel stellen we een relatief sterk verband vast tussen woede en gedrag ($r_{WG} = .35$; $p < .01$) en dit ongeacht de status van de provocateur (cf. Tabel 3). Dit verband vervalt niet na uitzuivering van de attributies ($r_{WG.A} = .36$; $p < .01$).

Verdere analyses van de relatie tussen woede en gedrag in niet-ambigue situaties leren ons dat deze relatie enkel duidelijk terug te vinden is bij de agressieve kinderen ($r_{WG} = .59$; $p < .01$); enigszins terug te vinden is bij de doorsnee kinderen ($r_{WG} = .37$; $p = .08$) en niet terug te vinden is bij de populaire kinderen ($r_{WG} = -.24$). Deze resultaten bevestigen de resultaten van de variantie-analyse waarin we vaststelden dat alle kinderen na een niet-ambigue provocatie, een vergelijkbare mate van woede ervaren, doch duidelijk verschillend reageren. Woede leidt dus niet per definitie tot agressie. Deze resultaten wijzen er mogelijk op dat alle kinderen evenveel woede ervaren doch dat ze verschillen in de hantering van deze emotie. Populaire kinderen kunnen hun sterke mate van woede goed controleren en genereren rationeel (sub-)assertieve reacties. Agressief verworpen kinderen uiten hun intense woede daarentegen op een sociaal weinig aanvaardbare manier. Ze reageren als het ware impulsief (fysisch) agressief, zonder echt te anticiperen op de mogelijke gevolgen van hun gedrag. Doorsnee kinderen situeren zich tussen beide vorige statusgroepen en kunnen hun woede gedeeltelijk controleren en reageren vooral verbaal agressief of afwachtend in deze niet-ambigue situaties.

Een alternatieve interpretatie van het vastgestelde correlationele verband tussen woede en gedrag in niet-ambigue situaties zou kunnen zijn dat woede niet ervaren wordt vooraf maar wel na de (subjectieve voorstelling van de) gedragsrespons (cf. klassieke emotie-theorie van James-Lange). Twee redenen maken deze interpretatie echter onwaarschijnlijk. Deze interpretatie impliceert, ten eerste, dat de geconstateerde verschillen in de gedragsresponsen tussen de drie statusgroepen zouden leiden tot verschillen in de mate van ervaren woede. Aangezien we echter vaststellen dat de mate van ervaren woede gelijkaardig is voor de drie statusgroepen, is dit resultaat in tegenspraak met deze interpretatie. Ten tweede, mochten de emoties van kinderen een gevolg zijn van de (subjectieve voorstelling van de) gedragsrespons, dan zouden we dit ook moeten vaststellen in ambigue provocatie-situaties. We stellen echter vast dat de voor attributies gecontro-

leerde correlatie tussen woede en gedrag noch significant is voor de gehele steekproef, noch voor elk van de drie subjectgroepen apart.

De vraag rijst of we de ervaren mate van woede kunnen verklaren. Net zoals in ambigue situaties stellen we opnieuw een hoge correlatie vast tussen de gemaakte attributies en de ervaren mate van woede ($r_{AW} = .47$; $p < .001$) en dit ongeacht de status van de provocateur (cf. Tabel 3). Deze correlatie representeert mogelijk een wederzijdse beïnvloeding tussen beide concepten. Dit zou enerzijds betekenen dat de door alle kinderen even sterk ervaren woede in niet-ambigue situaties een gevolg is van een morele schuldattributie ten aanzien van de provocateur, namelijk de provocatie en het resulterend negatief resultaat voor het slachtoffer was intentioneel bedoeld. Anderzijds kan de, als gevolg van de provocatie, uitgelokte woede een uitlokkend en/of versterkend effect hebben op de gepercipieerde intentionaliteit van de provocatie.

BESPREKING

Ondanks het feit dat we in ons onderzoek een beperkte steekproef gebruikten van agressief verworpen, populaire en doorsnee kinderen ($N = 48$) denken we uit de onderzoeksresultaten te mogen concluderen dat het al of niet ambigu zijn van de situatie en de status van de provocateur relevante, belangrijke beïnvloedende factoren kunnen zijn van de gemaakte attributies, ervaren woede en gedragingen van kinderen in provocatie-situaties.

Ambigüiteit van de provocatie-situatie

Uit ons onderzoek blijkt dat het differentiëren tussen ambigue en niet-ambigue provocatie-situaties ons toelaat om de verschillende informatieverwerkingspatronen van agressieve en niet-agressieve kinderen beter te begrijpen.

Niet-agressieve kinderen. Niet-agressieve kinderen differentiëren duidelijk tussen ambigue en niet-ambigue provocatie-situaties. In ambigue situaties ervaren ze in vergelijking met agressieve kinderen minder woede. Doordat ze de ambigüiteit van de situatie doorzien, reageren zowel populaire als doorsnee kinderen niet-agressief. In niet-ambigue situaties maken ze meer intentionele attributies en ervaren ze meer woede dan in ambigue situaties, doch evenveel als agressieve kinderen. Ze uiten echter hun

woede, in vergelijking tot de agressieve kinderen, op een sociaal meer aanvaardbare manier. Populaire en doorsnee kinderen reageren respectievelijk (sub-)assertief en verbaal agressief of afwachtend. Het lijkt erop alsof niet-agressieve kinderen beseffen dat het fysisch agressief weerwraak nemen, leidt tot mogelijke negatieve gevolgen. Populaire en in mindere mate doorsnee kinderen reageren dan ook meestal op een veel constructievere wijze dan agressieve kinderen, zelfs voor een onterechte provocerende handeling van een kind met een agressieve reputatie.

Agressieve kinderen. Agressieve kinderen differentiëren, in tegenstelling tot de niet-agressieve kinderen, niet echt tussen ambigue en niet-ambigue provocatie-situaties. In beide soorten situaties maken ze intentionele attributies, ervaren ze evenveel woede en reageren ze gelijkaardig. Dit niet differentiëren kunnen ze enkel dankzij hun intentionele attributionele bias in ambigue situaties. Door deze bias vormen ze een ambigue situatie als het ware om tot een niet-ambigue situatie en wordt agressieve weerwraak uitgelokt en gerechtvaardigd. De gemaakte (vijandige) intentionele attributies in ambigue situaties kunnen enerzijds het resultaat zijn van een verstoring van de normale informatieverwerking als gevolg van de intens uitgelokte woede. Anderzijds kunnen ze zelf bijdragen tot de (verdere) ontwikkeling van deze emotie.

In niet-ambigue provocatie-situaties hebben de agressieve kinderen de bias niet nodig, want het incident gebeurde overduidelijk intentioneel. In deze situaties maken ze gelijkaardige intentionele attributies en ervaren ze evenveel woede als de niet-agressieve kinderen. Doch deze woede hanteren de agressieve kinderen op een minder sociaal aanvaardbare wijze en uit zich door agressieve reacties. We vermoeden dat ze niet of onvoldoende anticiperen op de (potentiële) gevolgen van hun gedrag.

We zien dus dat het resultaat van de informatieverwerking van agressieve kinderen in ambigue en niet-ambigue provocatie-situaties, gemiddeld genomen, gelijkaardig is, namelijk verbaal of fysisch agressieve weerwraak. Maar noch in ambigue noch in niet-ambigue situaties zal hun agressieve weerwraak aanvaard worden. Leeftijdsgenoten zullen deze responsen vermoedelijk als incompetent, onverantwoord en/of niet-constructief beoordelen. Hoogstens zullen de agressieve reacties van de agressieve kinderen aanvaard worden binnen het eigen delinquente subsysteem, waarin agressie als een statussymbool wordt aanzien en dat herhaaldelijk moet bekrachtigd worden.

Status van de provocateur

Uit ons onderzoek blijkt dat eenzelfde provocerend gedrag aan meer vijandige intenties wordt toegeschreven en meer woede en agressief gedrag uitlokt bij kinderen wanneer deze provocatie wordt gedaan door een kind met een agressieve dan door een kind met een niet-agressieve reputatie. Dit wijst erop dat kinderen de informatie in een provocatie-situatie op dusdanige manier verwerken en zich zo gedragen ten opzichte van elkaar dat hun wederzijdse reputaties in stand gehouden en mogelijk zelfs versterkt worden.

Doordat agressieve kinderen enerzijds elke nieuwe ambigue provocatiesituatie binnentreden met een attributionele bias (Lochman, 1987) en anderzijds zij hun ervaren woede in niet-ambigue provocatie-situaties op een weinig sociaal aanvaardbare manier uiten, gedragen ze zich, volgens de leeftijdsgenoten, herhaaldelijk op een incompetente, vaak onterechte agressieve wijze. Vermoedelijk creëren ze bij hun leeftijdsgenoten hierdoor eigenlijk zelf hun negatieve reputatie.

Eenmaal de negatieve agressieve reputatie over een kind in een groep (e.g. schoolklas) ontwikkeld is, wordt het een vast deel van het schema dat de anderen hebben over dit kind (Wyer & Srull, 1986). Aangezien het juist dit schema is dat de anderen beïnvloedt in hun sociale informatieverwerking, en hetwelk ze trachten te confirmeren, voelen deze zich gerechtigd om zich asociaal, verwerpend te gedragen ten opzichte van dit kind (Price & Dodge, 1989). Deze gedragingen bevestigen het negatieve beeld dat het agressief kind heeft over zijn omgeving en zal verder agressief gedrag van hem aansporen. Dit wordt door de groepsleden als een bevestiging aanzien van hun negatief beeld over dat *agressief* kind. Indien de groep met verder asociaal gedrag reageert, wordt deze negatieve cyclus bestendig. We zien dan ook dat de bias in de attributies en gedragingen van de leeftijdsgenoten ten aanzien van het agressief gereputeerde kind kan bijdragen tot de in stand houding van diens reputatie. We kunnen agressief gedrag dan ook beschouwen als een interpersoonlijke respons en als een stimulus voor verdere sociale interacties.

Samenvattend kunnen we uit ons onderzoek besluiten dat de gedragsverschillen tussen agressieve en niet-agressieve kinderen in ambigue en niet-ambigue provocatie-situaties verklaard kunnen worden door respectievelijk attributionele en woede hanteringsverschillen. Daarenboven zien we dat alle kinderen zich in hun informatieverwerking en in hun gedrag laten beïnvloeden door de reputatie van de provocateur.

Implicaties voor interventie

Met betrekking tot de praktijk hebben we met ons onderzoek duidelijk steun kunnen geven voor de ontwikkeling van interventies die zowel gericht zijn op een verandering in de cognitieve processen en gedragingen van het agressieve kind zelf, als op een perceptie- en gedragsverandering van zijn omgeving.

Wat de emotie-gerichte interventies betreft ondersteunen we met ons onderzoek de relevantie van de stress-inoculatie-training van Novaco (1985). In deze training wordt expliciet geleerd hoe men opkomende emoties (vooral woede) kan hanteren. Hierbij leert het kind het optreden van deze emoties te aanzien als een signaal voor het gebruiken van een adequate probleem oplossingsstrategie en het selecteren van een sociaal competent gedrag. In ons onderzoek blijken de agressieve kinderen immers de intens ervaren woede noch in ambigue noch in niet-ambigue situaties te kunnen zien als een signaal voor het gebruiken van een sociaal competent gedrag.

Implicaties voor verder onderzoek

In het bovenstaand onderzoek kwamen we tot de bevinding dat de gemaakte attributies van kinderen met een agressieve reputatie in ambigue provocatie-situaties direct van invloed zijn op hun gedrag. De vraag rijst echter of dit attributief proces in de realiteit plaatsgrijpt bij agressieve kinderen. Het feit dat we bijvoorbeeld de attributionele bias in ambigue-situaties vastgesteld hebben kan mogelijk een gevolg zijn ons onderzoek-sopzet, waarin de proefpersonen expliciet gevraagd werden om een interpretatie te maken. Een verder te onderzoeken speculatieve hypothese is dan ook dat agressieve kinderen in de realiteit op een provocatie-situatie impulsief reageren en niet op basis van een attributief proces beslissen hoe ze zullen reageren. Hierbij zou het geprovoceerd worden met een negatief resultaat op zich, ongeacht het al of niet ambigu zijn van de provocatie, een uitlokkend effect hebben op een geleerd script waarin men intense woede ervaart en direct (fysisch) agressief weerwraak neemt. Met ons onderzoek hebben we hier enkele aanwijzingen toe. Enerzijds stellen we, in niet-ambigue provocatie-situaties geen enkel significant (in)direct verband vast tussen attributie en gedrag. Anderzijds blijkt dat agressief gereputeerde kinderen in ambigue en niet-ambigue provocatie-situaties (a) even intens woede ervaren, (b) even fysisch agressief reageren, en (c) een significante

correlatie hebben tussen hun ervaren woede en gedrag. Deze onderzoeksvraag is belangrijk met betrekking tot interventie, want indien agressieve kinderen in provocatie-situaties spontaan geen attributies maken dan zijn *debiasing-interventies*, zoals die van Fischhoff (1982), niet echt geschikt. Agressieve kinderen moeten dan niet geleerd worden om anders te interpreteren maar wel om te interpreteren, om een cognitieve analyse te maken. Dit onderzoek zou kunnen gebruik maken van reële interacties die op video worden opgenomen en die nadien met de proefpersoon worden geanalyseerd. Hierbij mag door de onderzoeker niet expliciet gevraagd worden aan het subject om interpretaties te maken.

REFERENTIES

- Averill, J. R. (1982). *Anger and aggression: An essay on emotion*. New-York: Springer.
- Aydin, O., & Markova, I. (1979). Attribution tendencies of popular and unpopular children. *British Journal of Social and Clinical Psychology*, 18, 291-298.
- Coie, J. D., Dodge, K. A., & Coppotelli, H. (1982). Dimensions and types of social status: A cross-age perspective. *Developmental Psychology*, 18, 557-570.
- Coie, J. D., & Dodge, K. A. (1983). Continuities and changes in children's social status: A five year longitudinal study. *Merrill-Palmer Quarterly*, 29, 261-282.
- Coie, J. D., & Dodge, K. A. (1987). Social information processing factors in reactive and proactive aggression in children's peer groups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50, 1146-1158.
- Coie, J. D., & Kupersmidt, J. A. (1983). A behavioral analysis of emerging social status in boys groups. *Child Development*, 54, 1400-1416.
- Dodge, K. A. (1980). Social cognition and children's aggressive behavior. *Child Development*, 51, 162-170.
- Dodge, K. A. (1983). Behavioral antecedents of peer social status. *Child Development*, 54, 1386-1399.
- Dodge, K. A. (1985). Attributional bias in aggressive children. In P. C. Kendall (Ed.), *Advances in cognitive-behavioral research and therapy* (Vol. 4, pp. 73-110). Orlando, FL: Academic Press.
- Dodge, K. A. (1986). A social information processing model of social competence in children. In M. Perlmutter (Ed.), *Minnesota symposium on child psychology* (Vol. 18, pp. 77-126). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Dodge, K. A., & Frame, C. L. (1982). Social cognitive biases and deficits in aggressive boys. *Child Development*, 53, 620-635.
- Dodge, K. A., McClaskey, C. L., & Feldman, E. (1985). A situational approach to the assessment of social competence in children. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 53, 344-353.

- Dodge, K. A., & Newman, J. P. (1981). Biased decision-making processes in aggressive boys. *Journal of Abnormal Psychology*, 90, 375-379.
- Dodge, K. A., & Richard, B. A. (1985). Peers perceptions, aggression, and the development of peer relations. In J. B. Pryor & J.D. Day (Eds.), *Social and developmental perspectives of social cognition* (pp. 35-58). New York: Springer.
- Dodge, K. A., & Somberg, D. R. (1987). Hostile attributional biases among aggressive boys are exacerbated under conditions of threats to the self. *Child Development*, 1, 213-224.
- Dodge, K. A., & Tomlin, A. (1987). Utilization of self schemas as a mechanism of interpretational bias in aggressive children. *Social Cognition*, 5, 280-300.
- Feldman, E. & Dodge, K. A., (1987). Social information processing biases and deficits in rejected and neglected boys and girls. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 2, 211-227.
- Fischhoff, B. (1982). Debiasing. In D. Kahneman, P. Slovic, & A. Tversky (Eds.), *Judgment under uncertainty: Heuristics and biases* (pp. 422-444). Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Lochman, J. E. (1987). Self- and peer perceptions and attributional biases of aggressive and non-aggressive boys in dyadic interactions. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 3, 404-410.
- Millich, R., & Dodge, K. A. (1984). Social information processing patterns in child psychiatric populations. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 12, 171-189.
- Nasby, W., Hayden, B., & Depaulo, B. M. (1979). Attributional bias among aggressive boys to interpret unambiguous social stimuli as displays of hostility. *Journal of Abnormal Psychology*, 89, 459-468.
- Novaco, R. W. (1985). Anger and its therapeutic regulation. In M. A. Chesney & R. H. Rosenman (Eds.), *Anger and hostility in cardiovascular and behavioral disorders* (pp. 125-146). London: Wildwood House.
- Parke, R. D., & Slasby, R. G. (1983). The development of aggression. In P. H. Mussen (Ed.), *Handbook of child psychology* (Vol. 4, pp. 605-641.). New York: Wiley.
- Parker, J. G., & Asher, S. R. (1987). Peer relations and later personal adjustment: Are low accepted children "at risk"? *Psychological Bulletin*, 102, 357-389.
- Price, J. M., & Dodge, K. A. (1989). Peers' contribution to children's social maladjustment: Description and intervention. In T. J. Berndt & G. W. Ladd (Eds.), *Peer relationships in child development* (pp. 341-370). New York: Wiley.
- Weiner, B. (1986). *An attributional essay of motivation and emotion*. New York: Springer.
- Wyer, R. S., & Srull, T. K. (1986). Human cognition in its social context. *Psychological Review*, 3, 322-359.